

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 6.

Csik-, Gyergyó- és Kászonszék¹ levéltára (I)

A szék kialakulása

A székely székek kialakulása a katonai feladatokat ellátó székelyeknek a Nagy-Küküllő és a Maros völgyében való telepítésével vette kezdetét a XII. század közepén, és a kézdi székelyek egy csoportjának az Aranyos völgyébe való átköltöztetésével ért véget 1270–72 táján. A székely székrendszer kiteljesedésének folyamatában öt szakasz különböztethető meg: elsőként Udvarhelyszék és Marossszék jött létre, azt követően Csíkszék, majd Sepsi és Kézdi székek következtek, negyedik mozzanatként Orbai, utolsóként Aranyossszék.²

Bár a kezdeti időszakban a székely területi egységeket *földnek* (1252: „terra Siculorum de Sebus”, 1289: „Siculi super terra Oronos”), *kerületnek* (1280: „Siculi ... in Dyocesi Thelegd constituti”) vagy *vidéknek* (1349: „districtus Sebes”) nevezik³, és a *szék* kifejezés csak a XIV. század második felében jelenik meg a latin nyelvű forrásokban (1366: „Siculi nostri Sedis Sebus), az ítélszék intézménye és az ahhoz kötődő szabad bíróválasztás kiváltsága valószínűleg már korábban is a székely közösségek sajátja lehetett. Ilyen értelemben, még ha más elnevezések alatt is tűnik fel, a széket, mint egy-egy székely ítélező és tanácskozó testület hatáskörébe tartozó területet, XII–XIII. századi képződménynek tekinthetjük.

A fent említett hét székely szék közül, feltehetőleg központi fekvése okán, mivel a katonai szemlék, tanácskozások alkalmával a legkönnyebben megközelíthető volt, Udvarhelyszék vezető szerepre tett szert, így már a XV. századtól főszékként (capitalis sedes) emlegették. Noha az Anjou-korban még hét székely székről beszélhetünk, utóbb ez a szám változott, bizonyos területek ugyanis önállósodtak, társszékké alakultak (pl. a XIV–XV. század fordulóján Sepsiszékből kivált Miklósvárszék), megint mások összeolvadtak (pl. a XVI. század vége felé Sepsi, Kézdi és Orbai székek összeolvadtak Háromszékké).

Hasonló átrendeződések Csíkszék esetében is történtek. 1390-ben előbb a kászoniak érték el Luxemburgi Zsigmondnál, hogy önálló székké alakulhassanak, melynek élére maguk állítsa-

nak bírót és hadnagyot.⁴ Csíkszék tiltakozása dacára 1462-ben I. Mátyás is megerősítette a kászoniak ezen kiváltságát, a fejedelemség idején azonban Kászonszéket újból együtt emlegetik Csíkkal. Annak ellenére, hogy a saját kapitány és bíró választására, illetve saját bíróság tartására vonatkozó kiváltságait előbb Báthory István (1571), majd Báthory Gábor (1613) és Bethlen Gábor (1626) is megerősítették, a kászoniak a fejedelemség idején egyazon kapitányok és királybírók alá tartoztak Csíkszékkel.

Valamikor a XIV–XV. század fordulóján Csíkszék északi része, Gyergyó vidéke is az önállósodás útját választotta, ez utóbbi eset azonban nem köthető királyi kiváltságlevélhez, legalábbis ilyen jellegű oklevél nem maradt fenn. 1462-ből és 1466-ból is vannak arra utaló okleveles adatok, hogy Gyergyószék egyenrangú egységként szerepel a többi székely székkal⁵, azonban egy évszázad múltával, 1569-ben már újból közös széket alkot Csíkkal és Kászonnal, ugyanazon királybíró, csíkszentkirályi András Péter vezetése alatt.⁶ A XVII. században – Kászonszékhez hasonlóan – Gyergyószék is igyekezett fenntartani szokásjogon alapuló önállóságát, azt a jogot, hogy előjáróit megválaszthassa, saját törvényszéket tartson fenn, illetve az itt hozott ítéleteket közvetlenül a „fejedelem székihez” fellebbezze. Azonban 1680-ban országgyűlési határozat intézkedett arról, hogy a „gyergyói atyafiak ... ennek utána az csíki derék gyűlésekre compareáljanak, az adót vélek együtt adminisztrálják, ... sőt egyéb, az haza közönseges javára nézendő dolgokban is csíki atyánkfiaival egyetértsenek”.⁷

A fejedelemség korában a hármas tagolású szék hivatalos neve *Csik-, Gyergyó- és Kászonszék* volt, de a XVIII. század elejétől egyre gyakrabban tűnik fel a „Két Csik, Gyergyó és Kászonszék” megnevezés. A Két Csik kifejezés arra utal, hogy Al- és Felcsík időközben társszékké fejlődtek, saját tisztkarral és külön bírósággal rendelkeztek, ilyenformán a XVII. század végétől Csíkszéket már nem három, hanem négy társszék alkotta.⁸

Széki intézmények, tisztségviselők

A vajdaság idején a székely szék igazgatásának legjelentősebb intézménye a **székgyűlés** (congregatio sedis) volt, amely katonai, igazságszolgáltatási, jogszabályalkotási, rendfenntartási és általában mindennemű közigazgatási feladatot ellátott. Katonai hatóságként a szék nyilvántartotta a szolgáltra alkalmas férfiakat, fegyverzetük állapotát, gondoskodott a mozgósításról, a széki hadnagy szemlét tartott a haderő felett, lustrát készített a megjelenekről, számon tartva a távolmaradókat is. A szék igazságszolgáltató feladatát ebben az időszakban a hadnagy és a székbíró közösen gyakorolta az esküdtekkal és a szék előkelőivel. A székgyűlés tárgyalt és ítéletet hozott minden magán- és közjogi ügyben, polgári és büntetőperben. Az itt hozott ítéletet a székelyudvarhelyi főtörvényszékre⁹, onnan a székely ispánhoz, majd a királyhoz lehetett fellebbezni.

Az 1562. évi segesvári országgyűlés határozatai értelmében a székgyűlés igazságszolgáltató feladatait a törvénytudó személyekből újonnan létrehozott **székbíróság** vette át, amely köteles volt tizenöt naponként összeülni, és igazságot szolgáltatni a peres ügyekben. E fórum ítélezett örökösödési ügyekben, határ- és birtokjogi kérdésekben, rágalmazás, gyilkosság, paráznság, rablás ügyében, de más bűntényekben is. A székbíróságok, illetve az utóbb kétlépcsősé (alszékek, derékszék) átszervezett széki igazságszolgáltatás fellebbviteli fóruma a Fejedelmi Tábla volt, majd a Habsburg-korban a Királyi Tábla.

Az 1562 utáni széki igazgatás legfőbb szerve a **közgyűlés** (congregatio generalis) volt, amely tulajdonképpen továbbvitte a korábbi székgyűlések hatáskörének nagy részét (katonai szemlék tartása, adóügyek, jogszabályalkotás, követválasztás, tisztújítás, nagyobb horderejű perek). Nevezték „marchalis congregationak” vagy „girás gyűlésnek” is, mivel a meg nem jelenés¹⁰ egy márka (4 forint) büntetést (girát) vont maga után. Jelentős változás a Habsburg-kori széki közgyűlés esetében, hogy ez fokozatosan nemesi intézménnyé válik, kiszorulnak a lófők és a gya-

Csik-, Gyergyó- és Kászonszék
1793. évi címeres pecsétjének
viaszlenyomata
(F 251, Székelykeresztúri Múzeum
pecsétgyűjteménye, 335.)

logok, így lassan megszűnik a három székely rend gyűlése lenni. Az 1760-as évektől további csorbákat is szenved a széki önkormányzat: a Folytonos Táblák felállításával a közgyűlés elveszíti igazságszolgáltatási hatáskörét, azon székek esetében pedig, amelyekben határőrezredek létesülnek, az armalisták, a lófők és a gyalogok most határőrökké szervezve kikerülnek a széki közgyűlés hatásköréből, így az elveszíti joghatóságát a lakosság több mint fele felett, ilyenformán a közgyűlés a provincia- listák testületévé szűkül.¹¹ Az 1790 utáni széki közgyűlések legfontosabb feladata a Főkormányzók rendeleteinek megtárgyalása és kihirdetése, a guberniumi feliratok elfogadása, országgyűlési követválasztás, a követek beszámolóinak meghallgatása, törvényhatósági tisztújítások, illetve a helyi jogszabályalkotás volt.

A vajdaság kori széki tisztikar első számú képviselője a **hadnagy** (maior exercitus, capitaneus sedis) volt. A szék katonai vezetőjeként az ő hatáskörébe tartoztak a hadfelkeléssel kapcsolatos teendők, de ezen kívül ő elnökölt a székgyűléseken, ítélkezett a székbíróval és az esküdtekkel közösen tartott törvényszéken, gondoskodott az ítéletek végrehajtásáról, továbbá feladata volt a központi hatalomtól érkezett utasítások gyakorlatba ültetése is. Az 1562. évi székely lázadás nyomán hozott segesvári országgyűlési határozatoktól kezdve e feladatokat a fejedelem által kinevezett, és így a székben a központi hatalmat megtestesítő **főkapitány** (generalis capitaneus) látta el. Mivel a szatmári békét (1711) követően megszűnt a

székelyek általános hadkötelezettsége, fokozatosan elsorvadt a kapitányi tiszttség is, a szék egyedüli főtisztje pedig a főkirálybíró maradt.

A vajdaság kori szék másik fontos tisztségviselője a **székbíró** (iudex sedis) volt. Fő feladata a hadnaggal és a **bíró- társakkal** közösen gyakorolt igazságszolgáltatás, illetve az ítélet-végrehajtás volt. Az ún. bírótársak eredetileg a székely nemzetségi szervezet neveit és ágait képviselték a szék vezetésében, illetve a széki igazságszolgáltatásban, a

„KÉT CSÍK ÉS KÁSZON
ALSZÉKI PECSÉT”
(F 251, Székelykeresztúri Múzeum
pecsétgyűjteménye, 333.)

XV. század végétől azonban helyüket átvették a választott **esküdtek**. A széki tisztikarban a XV. században feltűnő **királybíró** (iudex regius) a vajdaság idején még a székely ispán embereként a királyi hatalmat képviselte, felügyeleti szerepet töltött be: ellenőrizte a széki törvénykezést, a székely ispán utasításainak betartását és ítéleteinek végrehajtását¹². A fejedelem idején azonban szerepe felértékelődött, hiszen az 1562. évi segesvári végzések nyomán megkapta a korábbi székbíró hatáskörét is.¹³ Feladatait az **alkirálybírók** (vice-iudex regius) segítségével látta el, akik állandóan a székben tartózkodtak, és intézték az ügyeket a főtiszt távollétében is. Az alkirálybírók alapfeladata a viceszéken való bíraskodás, az ítéletek végrehajtása, a bírságok beszedése, a közrend fenntartása volt.

A széki **nótáriusi** (jegyzői) tisztség felállítását az 1562. évi segesvári országgyűlés rendelte el azzal a szándékkal, hogy ezáltal meggyorsuljon a peres ügyek intézése. Az ő feladata volt a széki intézmények írásbeli teendőinek bonyolítása, a jegyzőkönyvek (protocollumok) vezetése és gondos meg-

őrzése, a végzések és ítéletek leírása, és azokról másolatok kiállítása.

A fejedelem idején a széki tisztikar tagja volt továbbá a **számvevő** (exactor), akinek feladata a portai adó behajtása volt, illetve a **dullók**, az alkirálybírók mellé beosztott, a végrehajtást segítő személyek.

A Habsburg-korban a széki tisztikar jelentősen kibővült, új tisztségviselők jelennek meg, mint a vicenszó, közvándló (procurator fiscalis), királyi adótárnok (regius perceptor), tisztiorvos (phisicus), sebész (chirurgus), mérnök (geometra), felügyelő biztos (inspector commissarius), dullóbiztos (dullo commissarius), az adórovó biztos (rectificator commissarius), levéltárnok (archivarius), írnok (protocollista), börtönőr, bakó és hajdúk. A közigazgatás hatékonyabbá tétele érdekében először a Habsburg kormányzat rendszeresíti a tisztségviselők pénzben megállapított fizetését, 1743-ban.¹⁴

Ugyancsak a Habsburg közigazgatás idején, a XVIII. század közepén jelentkezik az igény arra, hogy a széki igazgatás és ügyintézés állandó székhelyet kapjon. A következő évtizedekben épülnek fel Székelyföld-szerte az ún. székházak. Csíkban erre a célra viszonylag későn, 1828–1841 között épül meg a Pretóriumként¹⁵ is emlegetett épület Csíksomlyón, amely 1879-ig adott helyet a széki, majd (1876 után) a vármegyei hivataloknak.

A széki levéltár

Az állandó székhely, illetve ezzel együtt egy, az irattár megőrzésére szolgáló épület hiányában a széki levéltár iratanyaga az évszázadok során számtalan alkalommal sérült, rongálódott, fogyatkozott. Ehhez járult továbbá az a gyakorlat, hogy a már elintéztett ügyek iratai a (fő)tisztek személyes irattárába kerültek, különböző családi levéltárak anyagába keveredtek, így az egykori Csík-, Gyergyó- és Kászonszék iratanyaga igencsak hiányosan maradt ránk, és korántsem tükrözi a szék intézményeinek, illetve tisztségviselőinek tevékenységét.¹⁶

A Román Állami Levéltár csíkszeredai fiókja 1965-ben, mindenféle nyilvántartás nélkül, ömlesztve vette át a széki levéltár iratait Csík Rajon Néptanácsától.¹⁷ A levéltár munkatársai az 57 folyóméternyi anyagot öt fondba rendezték:

1. Csíkszék (1563–1876)

A szék háza (Pretorium)

Fotó: Bicsok Zoltán

2. Felcsíkszék (1656–1849)
3. Alsíkszék (1624–1849)
4. Gyergyószék (1607–1851)
5. Kászonszék (1651–1846)

Csíkszék iratai (1563–1876)

Az egykori széki levéltár megmaradt anyagának zöme, több mint 46 folyóméter irat alkotja a csíkszeredai levéltár egyik legértékesebb fondját. Évkörét tekintve is a legnagyobb állomány az említett öt közül, bár a XVI. századból mindössze egy irat, egy 1563-ból származó egyezséglevél maradt fenn. A fond hét szerkezeti egységből épül fel:

a. Egyedi oklevelek, iratok (1563–1849). A kronologikusan rendezett, darabonként leltározott iratok az élet különböző területeire vonatkoznak, különféle irattípusokat képviselnek. Találunk közöttük egyezségleveleket, adásvételi és haszonbérleti szerződéseket, tanúvallomásokat, végrendeleteket és osztályleveleket, peres ügyek iratait, határjárás iratokat, fejedelmi parancsleveleket, főkormányzói és császári rendeleteket, személyösszeírásokat, magánleveleket és hivatali levelezést is. Az 1811 utáni iratok leltára most készül, így ez a fondrész korlátozottan kutatható.

b. A főkirálybíró iratai (1813–1876). Az igen hiányos iratcsoportban leginkább felsőbb hatóságoktól a királybíróhoz érkezett leiratokat találunk. Az 1813–1816, 1843–1846, 1862–1863 közötti időszakokból, illetve 1866-ból és 1876-ból származó iratok iktatószám szerint vannak rendezve, így azonosításukhoz a segédletként szolgáló iktatókönyveket kell tanulmányozni.

c. A tisztség iratai (1843–1876). Ezen fondrészt kifejezetten adminisztratív jellegű, úgyszintén iktatószám szerint rendezett iratok alkotják az

1843–1844, 1846–1847, 1861–1876 közötti időszakokból, amelyek a tisztség hiányosan megmaradt iktatókönyvei és mutatói (1843–1876) alapján kereshetők ki.

d. A Folytonos Tábla iratai (1775–1790). Itt található a Folytonos Tábla két regisztere, egy betűsoros mutató (1775–1780) és egy beadványi jegyzőkönyv (1781–1784), amelyek segédletként használhatóak az iktatószám szerint (1775–1783-ból és 1790-ből származó) iratokhoz.

e. Törvényszéki jegyzőkönyvek (1607–1860). A gazdag peres iratanyag legértékesebb részét a Csíkszék ítélőszéke előtt 1631–1738 között lefolytatott tárgyalások 22 kötetet kitevő jegyzőkönyvei, valamint a Folytonos Tábla 1765–1785 közötti jegyzőkönyvei teszik ki. Itt található továbbá egy 1751–1783 közötti császári-királyi és főkormányzói rendeleteket, felsőbb utasításokat tartalmazó gyűjtemény, valamint Csíkszék közgyűlésének 1842–1848 közötti jegyzőkönyvei.

f. A Képviselőtestület iratai (1869–1876). Az iratcsoportot Csíkszék képviselőtestületének határozati jegyzőkönyvei alkotják a jelzett időszakból.

g. Csíkszék pénztárának iratai (1870–1873). Tulajdonképpen öt, a behajtott jövedelmekről és a szék kiadásairól vezetett nyilvántartó könyv alkotja (betűsoros mutatóval ellátott beadványi jegyzőkönyvek, bevételi és kiadási napló, ügyviteli és ellenőrzési könyv).

F 27, Csíkszék iratai (évkör: 1563–1876, mennyiség: 46,35 i. fm., leltárszámok: 11, 39, 140, 186, 838, 839, 921, 922, magyar, latin, német nyelvű iratok).

1. A székek bíraskodási, közigazgatási, katonai autonómiával rendelkező területi egységek voltak a középkori és újkori Magyarországon, általában olyan idegen eredetű népcsoportok (szászok, székelyek, kunok, jászok) esetében, amelyek jogállása eltért a vármegyék lakosságától. A széknek a vármegyei szervezettől való különállását a szabad bíróválasztás kiváltsága, valamint a katonáskodás sajátos szabályozása biztosította. Maga a szék (lat. sedes) elnevezés a „bírószéki fórum” jelentésű bírói székre (ítélőszék-re), illetve arra a területre utalt, amelyre az illető bíró jogköre kiterjedt. – *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gyula. Budapest, 1994. 623.

2. Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002. 49.

3. Uo.

4. Imreh István – Pataki József: *Kászonszéki krónika*. Budapest–Bukarest, 1992. 11.

5. *Székely Oklevéltár V (1296–1603)*. Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár, 1896. 19.; *Székely Oklevéltár I (1211–1519)*. Kolozsvár, 1872. 203.

6. Pál-Antal Sándor: i. m. 56.

7. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVII. (1679–1682)*. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1894. 99-100.

8. Pál-Antal Sándor: i. m. 80.

9. A székelyudvarhelyi főtörvényszék mint fellebbviteli fórum az 1505–1562 közötti időszakban működött.

10. Tulajdonképpen nem is a gyűlésről való távolmaradást, hanem az ott sorra kerülő hűségeskü letételének elmulasztását vagy a katonai szemlén (mustra) való meg nem jelenést büntették ilyenkor.

11. Pál-Antal Sándor: i. m. 150.

12. Uo. 66.

13. A székbiro ekkor, 1562 után tűnik el a széki tisztikarból.

14. Pál-Antal Sándor: i. m. 146.

15. <http://www.szereda.ro/hu/muemlekek.php?f=pretorium#iras>

16. Boar, Liviu: *Îndrumător în Arhivele Statului – județul Harghita (Îndrumătoarele arhivistice 23)*. București, 1988. 19.

17. Albert Dávid: *Állami Levéltár Hargita megyei fiókja, Csíkszereda*. In: *Aetas*, 1993/3. 201.